

УДК 796: 37.035.91

ОСОБИСТІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЛІДЕРСТВА В ЧОЛОВІЧИХ І ЖІНОЧИХ СПОРТИВНИХ КОМАНДАХ

Ірина СМОЛЯР

Національний університет фізичного виховання і спорту України

Розглядається проблема лідерства в чоловічих і жіночих командах. Розкрита взаємозалежність особистісних детермінант статусу спортсмена і спортсменки в команді. Відзначаються особливості управління лідерськими процесами в чоловічих і жіночих спортивних командах.

Ключові слова: лідерство, гендер, статус, чоловік, жінка.

Постанова проблеми. Проблема управління процесом лідерства в командах ігрових видів спорту залишається актуальною. Лідерство – це природний соціально необхідний процес групової організації і самоорганізації, направлених на досягнення загальних цілей, на диференціацію і інтеграцію групових явищ за принципом координаційної і субординаційної залежності [1, с. 21]. Тому лідерство в спортивній команді є необхідною умовою для ефективно організації і координації взаємодії спортсменів в навчально-тренувальний і змагальний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зауважити, що вивчення «психології лідерства» традиційно розроблялось майже без урахування статі, бо лідерська роль вважалась маскуліною [2, с. 327].

У вітчизняній психології вивчення лідерства і лідерів з позиції статевого диморфізму бере початок з 1960 років ленинградської, ананьєвської шкіл. Розглядалося питання порівняння лідерів у трудових та студентських колективах, а також ефективності в ролі лідера чоловіка чи жінки [2].

Серед зарубіжних авторів, які вивчали лідерство в спортивних групах відзначається дослідження Martensa (1987 р.), який запропонував у якості об'єкта вивчення компоненти ефективного лідерства: якості лідера, якості послідовників, стиль лідерства, ситуаційні фактори. Кожному компоненту Martens дає розгорнуту характеристику і вказує на те, що при вивченні ефективності лідерства слід більшу увагу приділити питанню статі, а потім вже рівню здібностей, особистості, національності, віку та досвіду [5].

Вагомим внеском по цьому напрямі у вітчизняній спортивній психології була робота Джамгарова Т.Т., Румянцевої В.І., оскільки увага акцентувалася на особливостях соціальної перцепції лідерів чоловіків та жінок; вказувалось на розмитість лідерства в жіночих групах, в порівнянні з чоловічими командами; був запропонований універсальний набір особистісних якостей які виступають детермінантами ділового та емоційного статусу в спортивній команді [1]. Але на жаль в даному дослідженні не було окремої диференціації для чоловічих і жіночих команд.

Дослідження проблеми лідерства в спортивному колективі Рижаким М.М., Кричевським Р.Л., Ханіним Ю.Л. визначили особливості механізмів лідерства, її структури, направленості лідера і взаємодії лідера в спортивній команді, на жаль, не враховуючи гендерні відмінності [3, 4].

З позиції системного підходу, прийнятого в розгляді феномена лідерства, є припущення, що тренер, спираючись на знання особистісних особливостей спортсмена, лідера в комплексі з іншими індивідуальними характеристиками членів команди, формує неповторний, єдиний ансамбль ведучих і відомих гравців, спрямованих на досягнення поставленої загальнокомандної мети в різних навчально-тренувальних і змагальних ситуаціях спортивної діяльності.

Знання особистісних характеристик спортсмена, забезпечує прогнозування його положення у групі, вплив на інших гравців команди з урахуванням прийнятих в цій команді норм, цінностей, особистісних характеристик і поведінки спортсменів.

Мета дослідження – підвищення ефективності процесу лідерства в чоловічих і жіночих командах, шляхом вивчення особистісних детермінант статусу спортсмена й спортсменки.

Завдання дослідження:

1. Діагностувати неформальну структуру в чоловічих і жіночих командах, з визначенням високого та низького статусу спортсмена.
2. Виявити взаємозв'язок статусу спортсмена – спортсменки з їх особистісними характеристиками.
3. Вивчити різницю особистісних детермінант спортсменів з високим статусом в чоловічій і жіночій команді.

Організація дослідження.

Для досягнення поставленої мети використовувались наступні методи досліджень: соціометрія, ранжування по ступеню прояву лідерських якостей спортсмена у групі, ІТО (індивідуально-типологічний опитувальник), Q-сортування, ОД-особистісний диференціал, методи математичної статистики (кореляційний і кластерний аналіз, t-критерій Стьюдента).

Дослідження проводились в гандбольних чоловічих і жіночих командах першої і суперліги. В дослідженнях прийняли участь 26 жінок і 22 чоловіка, 4 тренери.

Результати дослідження і їх обговорення.

За допомогою соціометрії діагностована неформальна структура в чоловічих і жіночих командах за внесок в загальнокомандний результат, це дало можливість визначити статус та роль за діловою ознакою, яка є найважливішою для ігрової діяльності групи.

Після проведення процедури кластеризації за параметром ділового рангу, спортсмени жіночих і чоловічих команд були розділені на дві групи – високостатусних гравців та гравців з низьким статусом.

Отримані за допомогою кластерного аналізу групи були розглянуті в двох наступних аспектах.

Перший – відмінності з прояву психологічних параметрів гравців (чоловіків; жінок), які входили до різних груп. Перш за все ми звертали увагу на ті якості і властивості, які відповідно результатам кореляційного аналізу, впливають на діловий статус спортсмена в групі (чоловіка, жінки). Це дозволило виявити якості, які визначають статус гравця в команді, рівень прояву яких значно відрізняється від тих, що характерні для інших низькостатусних спортсменів. Цей рівень може використовуватись як прогностичний показник при формуванні команди і аналізу її можливої структури; а також бути показником, до якого слід прагнути, якщо необхідно вплинути на групу і групові процеси (наприклад, через зміну рівня прояву лідерських якостей у окремих гравців). Отримані на даному етапі аналізу результати для чоловічих і жіночих команд порівнювались та аналізувались.

Другий аспект припускав проведення порівняльного аналізу між високостатусними гравцями – чоловіками і жінками. Різниці, виявлені при цьому, дозволяють судити про особливості детермінації лідерства в чоловічих та жіночих спортивних командах і прояву впливу гендерних відмінностей на процес лідерства.

В результаті дослідження неформальної структури команди були отримані наступні особливості лідерства в чоловічих та жіночих командах по діловому і емоційному рангу команди. Так, в чоловічій команді більш чітко визначені позиції кожного спортсмена в групі по діловому рангу, на що вказують отримані достовірні відмінності між високо і низькостатусними спортсменами ($t=4,45$; $p<0,01$): у високостатусних – $Mx=12,5\pm 2,5$, у низькостатусних – $Mx=1,1\pm 0,6$. Схожі результати отримані в жіночій команді, де також виявлені достовірні відмінності між високо- і низькостатусними спортсменами з ділового рангу ($t=5,71$; $p<0,01$): у високостатусних – $Mx=10,0\pm 1,2$, у низькостатусних – $Mx=5,0\pm 1,0$.

Незважаючи на достовірні відмінності у груповому рейтингу спортсменів (високий і низький статус) в групі (чоловічих і жіночих) по отриманих середніх показниках можливо припустити, про більш чіткі диференціації (ієрархії) у чоловіків і незначну рівність в жіночій групі.

Також необхідно відзначити, що статус спортсмена у діловій сфері в чоловічій і жіночій команді взаємопов'язаний зі статусом в емоційній сфері: у чоловіків – $r=0,67$; $p<0,05$ у жінок – $r=0,57$; $p<0,05$. При цьому не було визначено достовірних відмінностей між гравцями високого і низького статусу, як у чоловіків, так і у жінок. Виявлений взаємозв'язок ділового і емоційного рангу спортсмена в групі розглядався в роботі Джамгарова Т.Т., Румянцевої В.І., Кричевського Р.Л., Рижака М.М., де відмічалось, що високий ранг спортсмена в діловій сфері невід'ємно пов'язаний з прийняттям його і в емоційній сфері [1,3].

У процесі дослідження встановлений взаємозв'язок у високо- і низькостатусних спортсменів за наступними особистісними характеристиками (табл. 1).

Результати порівняння рівня прояву індивідуально-психологічних характеристик у гравців, які мають різний статус в чоловічій команді показали, що у досліджуваних відмінності існують за 5 показниками (табл. 1.).

Таблиця 1.

**Взаємозалежність показників ділового лідерства
з особистісними характеристиками спортсменів в чоловічій команді
(високий і низький статус)**

Індивідуальні характеристики		Чоловіки (руч. м'яч)				
		Тип лідерства – діловий				
		Ранг якості	r	Гравці з високим статусом	Гравці з низьким статусом	Значення t-критерія Стьюдента
Mx ± m						
2	3	4	5	6	7	8
Соціометр.	Діловий ранг		1,0	12,5 ± 2,5	1,1 ± 0,6	4,45**
	Емоційн. ранг	4	0,67*	6,5 ± 2,5	2,3 ± 0,6	-
	Вік		-	19,0 ± 0,0	17,9 ± 0,6	2,01
	Спортивний стаж		-	7,5 ± 0,6	5,7 ± 0,6	2,62*
	Стаж в команді		0,62*	3,0 ± 0,0	1,9 ± 0,3	3,50**
	Лідерські якості		0,81**	13,7 ± 0,6	7,9 ± 0,8	5,64**
	Слабкий лабільний		0,68*	17,5 ± 0,5	12,6 ± 0,7	5,60**
ІТО	Лідерство		-0,60*	4,3 ± 0,	6,3 ± 0,5	3,85**
	Індивідуалізм		0,73*	5,5 ± 1,0	4,1 ± 0,3	-
	Інтроверсія		0,65*	5,5 ± 1,5	3,3 ± 0,6	-
	Залежність		0,62*	5,8 ± 0,3	4,2 ± 0,3	4,00**

Примітка: ** – $p \leq 0,01$; * – $p \leq 0,05$; інакше – $p \leq 0,1$

П'ять показників мають різний рівень прояву особистісних характеристик: стажу гравця в команді, прояву лідерських якостей, сили – слабкості нервових процесів, лідерство і залежність (сенситивність до оточуючих, спрямованість на інших) (табл. 1.).

Результати досліджень у спортсменок-жінок показали взаємозалежність ділового статусу в команді за наступними характеристиками: лідерські якості, ригідність, індивідуалізм, андрогінність, сила (особистісний диференціал), комунікативність, а також вік і спортивний стаж (табл. 2.). Також виявлені різниці в рівні прояву за всіма характеристиками серед високо та низькостатусними спортсменками (табл. 2.).

При співставленні особливостей диференціації індивідуально-психологічних характеристик спортсменів та спортсменок, які займають високий статус в команді, звертає на себе увагу те, що у чоловіків достовірні відмінності у прояві особистісних якостей виявлені тільки для чотирьох з тих шести якостей, що визначають діловий ранг.

Таблиця 2.

**Взаємозалежність показників ділового лідерства
з індивідуальними характеристиками спортсменок в жіночій команді
(високий та низький статус)**

Індивідуальні характеристики		Жінки (гандбол)				
		Тип лідерства - діловий				
		Ранг якості	r	Статус високий	Статус низький	Значення t- критерія Стьюдента
				Mx ± m		
2	3	4	5	6	7	8
Соціометр.	Діловий ранг		1,0	10,0 ± 1,2	5,0 ± 1,0	5,71**
	Емоційн. ранг		0,57*	5,9 ± 0,4	3,8 ± 1,7	-
	Вік		0,81**	25,4 ± 2,7	17,4 ± 0,4	2,93*
	Спортивний стаж		0,80**	14,6 ± 2,4	7,4 ± 0,5	3,00*
	Стаж в команді		-			
	Лідерські якості (ранг)		0,93**	10,5 ± 0,6	5,6 ± 0,8	4,95**
ІТО	Ригідність		0,58*	5,6 ± 0,7	3,2 ± 0,7	2,39*
	Індивідуалізм		0,65*	4,5 ± 0,2	3,7 ± 0,3	1,95
Сем	Андрогинність		-0,64*	-0,36 ± 0,16	0,66 ± 0,27	3,28**
	ОД сила		0,68*	12,1 ± 2,0	6,0 ± 2,3	1,99
	Комунікативність		0,59*	6,6 ± 0,3	4,6 ± 0,7	2,70*

Примітка: ** - $p \leq 0,01$; * - $p \leq 0,05$; інше - $p \leq 0,1$

Але в жінок з восьми якостей, що визначають їх діловий ранг, отримані вірогідні відмінності по кожній характеристиці між високо- та низькостатусними спортсменками: лідерські якості, ригідність, індивідуалізм, андрогинність, сила (особистісний диференціал), комунікативність, а також вік та спортивний стаж.

Ще одним завданням, було порівняння особливостей індивідуально-психологічних характеристик гравців, які мають високий статус в чоловічих і жіночих спортивних командах. Для цього були співставлені показники прояву індивідуальних характеристик чоловіків та жінок, які мають високий діловий ранг. В першу чергу нас зацікавили різниці в рівні прояву тих якостей, які визначають ранг спортсменів.

В результаті аналізу було виявлено, що групи чоловіків та жінок вірогідно відрізняються за рівнем прояву цілого ряду показників. З числа індивідуально-психологічних характеристик, які визначають їх діловий ранг спортсменів досліджуваних груп розрізнялись наступним (табл. 3.):

- індивідуально-типологічний рівень: – слабкість нервової системи (вище у чоловіків; $p \leq 0,05$);
- індивідуально-психологічний рівень – різниць не виявлено;
- соціально-психологічний рівень лідерство (показник вище у жінок; $p \leq 0,01$); залежність (показники вище у чоловіків; $p \leq 0,05$); комунікативність (вище у жінок; $p \leq 0,05$).

Дослідженням встановлено принципово різний перелік індивідуальних і особистісних характеристик, взаємопов'язаних (прямо і зворотно) з високим статусом спортсмена і спортсменки у групі.

В чоловіків в цей перелік входять: слабкий тип нервової системи, лідерські якості, індивідуалізм, інтроверсія, лідерство (зворотно взаємопов'язано), залежність і стаж в команді, у жінок це: лідерські якості, сила (особистісний диференціал), комунікативність, андрогенність (зворотно взаємопов'язана), ригідність, а також вік і спортивний стаж (табл. 3).

Отримані данні дозволяють: використовувати показники прояву якостей, що визначають діловий ранг спортсмена в чоловічій команді, які вірогідно відрізняються у гравців з різним статусом; як прогностичний показник при формуванні команди і аналізу її структури.

Таблиця 3.

**Взаємозалежність показників ділового лідерства
з індивідуальними характеристиками спортсменів в чоловічих та жіночих командах
(високий статус)**

Індивідуальні характеристики		Чоловіки та жінки (гандбол)				Значення t-критерія Стьюдента
		М	Ж	Гравці з високим статусом		
				Чоловіки	Жінки	
жінки	чоловіки	Mx ± m				
3	4	5	6	7	8	9
Діловий ранг		1,0	1,0	12,5 ± 2,5	10,0 ± 1,2	-
Емоціон. ранг		0,67*	0,57*	6,5 ± 2,5	5,9 ± 0,4	-
Індивідуальні характеристики, пов'язані зі статусом						
Вік		-	0,81**	19,0 ± 0,0	25,4 ± 2,7	2,37*
		-	0,80**	7,5 ± 0,6	14,6 ± 2,4	2,96*
	Стаж в команді	0,62*	-	3,0 ± 0,0	1,0 ± 0,0	
Лідерські якості (ранг)		0,81**	0,93**	13,7 ± 0,6	10,5 ± 0,6	3,93**
	Лідерство	-0,60*	-	4,3 ± 0,3	6,6 ± 0,4	4,82**
Ригідність		-	0,58*	5,5 ± 0,5	5,6 ± 0,7	-
Індивідуалізм		0,73*	0,65*	5,5 ± 1,0	4,5 ± 0,2	-
	Інтроверсія	0,73*	-	5,5 ± 1,5	3,4 ± 0,7	-
	Залежність	0,65*	-	5,8 ± 0,3	4,3 ± 0,4	3,23*
Андрогинність		-	-,64*	-0,29 ± 0,52	-0,36 ± 0,16	-
ОД сила		-	0,68*	7,5 ± 1,5	12,1 ± 2,0	-
Комунікатив-сть		-	0,59*	4,0 ± 0,0	6,6 ± 0,3	8,12**

Примітка ** - $p \leq 0,01$; * - $p \leq 0,05$; інакше – $p \leq 0,1$

Необхідно зауважити також можливість своєчасного прогнозування і прийняття заходів для попередження деструктивних міжособистісних конфліктів (наприклад: гравець з визначними лідерськими якостями може не входити в число спортсменів, з великим стажем гри в даній команді, але ці два фактора впливають на ранг спортсменів). Ще один напрямок використання отриманих даних – забезпечення адекватного психологічного супроводу гравців, які мають високий ранг, оскільки, як було показано, слабкість нервової системи, не дозволяє їм в повному обсязі витримувати психічне навантаження (при більш поглибленому аналізі виявлено, що спортсменам-лідерам властива відносно менша сила нервових процесів, тривожність, конформність, залежність).

Отримані результати у чоловіків і жінок – це показники, до яких слід прагнути, якщо необхідно впливати на протікання групових процесів (через зміни рівня прояву лідерських якостей в визначених спортсменок).

Висновки

1. В результаті проведених досліджень виявлені особистісні характеристики спортсменів і спортсменок, які корелюють зі статусом в команді та забезпечують можливість успішно керувати процесом лідерства.

2. Виявлена статистично значна різниця між особистісними якостями чоловіків і жінок, які корелюють зі статусом: у чоловіків – це лідерські якості, індивідуалізм, інтроверсія, залежність; у жінок – це лідерські якості, індивідуалізм, ригідність, сензитивність, андрогинність, комунікативність, сила (особистісний диференціал).

3. Аналіз особистісних і гендерних якостей дозволить тренеру здійснити диференційний підхід до керування лідерськими процесами в спортивних групах. При цьому перш за все тренеру необхідно цілеспрямовано звернути увагу на розвиток лідерських якостей, а також індивідуальності спортсменів і спортсменок, як найбільш важливіших для досягнення ними високого статусу у групі. В іншому статуті спортсмена в чоловічих та

жіночих групах взаємопов'язано з принципово різними особистісними особливостями (в якісному та кількісному прояві).

Перспективи подальших досліджень: проблеми лідерства, керівництва і взаємодії в спортивних командах, особистісного зросту і розвитку лідерських якостей спортсмена.

Список літератури

1. Джамгаров Т.Т., Румянцева В. И. Лидерство в спорте. – М.: Физкультура и спорт, 1983. – 80 с.
2. Клецина И.С. Практикум по гендерной психологии. – СПб.: Питер, 2003. –480 с.
3. Кричевский Р.Л., Рыжак М.М. Психология руководства и лидерства в спортивном коллективе. – М.: МГУ, 1985. – 224 с.
4. Ханин Ю.Л. Психология общения в спорте. – М.: Физкультура и спорт, 1980. – 208 с.
5. Уэйнберг Р.С., Гоулд Д. Основы психологи спорта и физической культуры. – К.: Олимпийская литература, 1998. – 336 с.

ЛИЧНОСТНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ЛИДЕРСТВА В МУЖСКИХ И ЖЕНСКИХ СПОРТИВНЫХ КОМАНДАХ

Ирина СМОЛЯР

Национальный университет физического воспитания и спорта Украины

Аннотация. Рассматривается проблема лидерства в мужских и женских командах. Раскрыта взаимосвязь личностных детерминант статуса спортсмена и спортсменки в команде. Отмечаются особенности управления лидерскими процессами в мужских и женских спортивных командах

Ключевые слова: лидерство, гендер, статус, женщина, мужчина.

PERSONAL DETERMINANTS OF LEADERSHIP IN MALE AND FEMALE SPORTS TEAMS

Iryna SMOLYAR

Ukrainian National Physical Training and Sports University

Abstract. The problem of leadership in male and female teams is considered. The interrelation of personal determinant of the status of the sportsman and sportsman-women in a team is presented. Features of leadership management processes in male and female sports teams are described.

Key words: leadership, gender, status, man, woman.